

ИСТОРИЈА САВЕЗА КОМУНИСТА ЈУГОСЛАВИЈЕ

ИСТОРИЈА САВЕЗА КОМУНИСТА ЈУГОСЛАВИЈЕ, Издавачки центар Комунист, Народна књига — Рад, Београд, 1985.

Показатељ је интелектуалне зрелости једне политичке организације њена тежња да осветли властите идејне и историјске изворе, етапе и меандре свог деловања, да стекне целовит увид у пређени политички пут. Појава *Историје СКЈ* несумњиво потврђује ту зрелост, а о амбициозности подухвата у целини најбоље сведочи чињеница да је то обимно дело настало као резултат интензивног рада неколико тимова састављених од преко педесет стручњака за поједине области, временске периоде и низове догађања. Чињеница да је од претходног *Прелега историје СКЈ* (1963) прошло преко двадесет година и да су у међувремену обављена многа истраживања и објављене бројне студије из ове области, те да нова *Историја СКЈ* представља резултат вишегодишњег рада еминентних стручњака за питања радничког покрета и савремене историје у целини, свакако да је пробудила посебно интересовање шире читалачке публике и друштвене јавности, о чему сведоче висока друштвена признања (на пример, за издавачки подухват 1985. године) којима је појава овог дела била пропраћена. Исто тако не би се смело занемарити ни шире интересовање СКЈ за властиту историју које је резултирало објављивањем „Извора за историју СКЈ“, једне изванредне серије зборника докумената, као што су, на пример, зборници о Вуковарском конгресу КПЈ 1920, о Петој земаљској конференцији итд. С друге стране постоје и извесне неповољне интелектуалне околности које су несумњиво утицале и на стварање овог дела, као што је то у Предговору наговештено. Реч је, наравно, о донекле већ апсурдној ситуацији да још увек није завршен рад на вишетомној *Историји народа Југославије* (у предговору погрешно стоји „Историји народа и народности Југославије), започет сада већ давне 1949. године (I том објављен 1953, а II 1960. године, обухватају раздобља до краја 18. века). Другу потешкоћу те врсте чини историографска обрада послератног периода, тако да су за то раздобље писци одлучили да остану „... на нивоу коректне информаностио основним друштвено-политичким токовима који су били у средишту политичке акције СКЈ...“ (XIV)

Подела материје у *Историји СКЈ*, изведена у позитивистичком маниру, креће се у оквирима стандардне хронолошке периодизације историје радничког покрета и деловања Партије (КПЈ, односно СКЈ) и у том погледу ово дело не доноси никакве теоријско-методолошке новине. Први део посвећен је историји радничког покрета у југословенским земљама до стварања јединствене револуционарне партије, а садржи у најопштијим цртама приказан преглед друштвеног развитка у тим земљама у другој половини 19. и почетком 20. века, с посебним освртом на настанак радничке класе, прве појаве идеја социјализма и стварање социјалистичких организација, њихово учвршћење, организационо јачање и понашање у I светском рату. Прецизно су забележене радничке борбе, поменуте организације и гласила, с изразитом тежњом да се не занемаре збивања ни у једној од земаља које ће ући у састав новостворене југословенске државе 1918. године. При томе се пренаглашава став према националном питању које није имало ону специфичну тежину што ће је добити у каснијем развоју КПЈ. То је вероватно допринело да два крупна питања остају занемарена.

Прво, недовољно су обрађени шири идејни утицаји на развој социјалистичког покрета на југословенском тлу, пре свега утицаји руских, француских и немачких социјалистичких идеја. Отуда је остао занемарен и европски контекст и карактер нашег социјалистичког покрета, а остало је нерасветљено и његово место у укупном друштвеном развоју југословенских земаља. Сувише уопштено је поменут утицај социјализма II интернационале, а пренаглашен је и утицај марксизма за рачун немарксистичких струја у социјалистичком покрету.

Друго, тежњи ка стварању заједничке југословенске државе допринео је и социјалистички покрет; наведени подаци о ширењу социјалистичке штампе, покушају удруживања издавачке делатности и идејама за уједињење о томе јасно сведоче. Управо стога је требало шире размотрити утицај стварања заједничке државе на даљу судбину радничког покрета. Није наиме, било довољно рећи да је то „крупан историјски догађај“ јер је југословенским народима омогућио да остваре национално-ослободилачке тежње, а радничком покрету да се уједини, а онда додати да „прводецембарски акт“ 1918. „... није одговарао напредним и демократским тежњама југословенских народа, већ је био резултат договора српске буржоазије с династијом на челу и буржоазија југословенских земаља које су раније биле у саставу Аустро-Угарске. При томе је српска буржоазија, ослоњена на силе победнице у рату и властиту армију, осигурала своју хегемонију и наметнула ненародно, монархистичко и централистичко уређење, негирајући националне и социјалне тежње народа у новонасталој држави.“ (49) Читалац се нађе у недоумици шта би за писце *Историје СКЈ* стварање заједничке државе требало да буде у историјским околностима у којима је дошло до тог чина и с обзиром на чињеницу да у то време ни раднички покрет није имао развијену концепцију решења националног питања. Чини се да у интелектуалном и историјском наслеђу КПЈ постоје реалније оцене тог историјског чина, као што је то она Цесарчева да је то завршетак дуге етапе буржоаске револуције, да значи прогрес. Штавише, Цесарец говори о „балканском парадоксу“ да националну револуцију проводе сељаци без буржоазије и да је буржоазија плод револуције уместо да је револуција плод буржоазије. Наравно, ни Цесарец нити било ко други на

левици не брани новонасталу југословенску државу „какова она јест“, али говори о хегемонији српске буржоазије у том историјском тренутку значи изгубити из вида неке елементарне чињенице као што су иницијативе за дислокацију српских трупа крајем I светског рата или податак да је професионални официрски кадар из аустроугарске, дакле поражене војске, био примљен у ту „победничку“ армију у чиновима које је имао у непријатељској војсци. Новостворену југословенску државу требало је дакле оцењивати не само као нагодбу несрпских са српском буржоазијом него и као резултат историјских тежњи и егзистенцијалних потреба народа који улазе у њен састав, као искорак из вишевековног робовања и средство заштите националног бића.

Било је неопходно задржати се нешто дуже на образложењу ове примедбе, јер то опште место савремене идеологије даје тон другом делу књиге под насловом „Југословенски комунистички покрет у припреми револуције (1919—1941)“. Ту је хронолошким редом обрађено стварање и деловање КПЈ у међуратној Југославији, прво у легалном периоду, затим у периоду изградње илегалне партијске организације и нове стратегије револуције до 1928. године, па борба против монархистичке диктатуре (1929—1934) и, напослетку, политика народног фронта 1935—1941. У том делу чак ни назив новостворене заједничке државе не наводи се уједначено. Говори се, наиме, и о „Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца“ (на пример, стр. 55 и 56) и о „Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“ (на пример, стр. 64 и 66), што је знак не мале непажње. Штета је што је томе тако јер је документацијска основа *Историје СКЈ* веома богата појединачним чињеницама из деловања организације, мада је најчешће изражена стереотипно и у складу са давно утврђеним шаблонима. Тако, на пример, понавља се давно изречена оцена да Партија на „Обзнану“ не реагује методама револуционарног притиска а да се не размотри какве су заправо стварне могућности за тај притисак стајале Партији на располагању и не процењује могућа ефикасност таквог притиска у једној сељачкој земљи у којој Партија још нема ни аграрни ни национални програм, у земљи у којој је радничка класа и бројчано слаба и недовољно класно освешћена и, напослетку, у земљи у којој је буржоаска концепција друштвеног развоја тек почела доживљавати свој пуни замах. Чини се да тај често понављани стереотип није у складу ни са оценом изреченом на стр. 89: „Искључена из јавног политичког живота, без чвршћих веза с радничком класом, а поготово са сељачким масама и националним покретима у условима када су међунационални проблеми имали прворазредни значај у политичком животу Краљевине, Комунистичка партија је после забране била без чвршћег ослонаца за озбиљније политичке акције“. Али, како онда очекивати да организује „револуционарни притисак“?! Није ли, напослетку, у праву Сима Марковић када је тврдио да радничкој класи, док је присиљена да живи у буржоаском друштву „... ни у ком случају није свеједно да ли ће живети у демократској или депотској држави“.

Шири проблем је заправо у томе што је доста простора посвећено опису деловања руководећих група у КПЈ, бележењу значајних састанака (плenumsа, конференција, конгреса) и њихових одлука, расправама међу појединцима и групама у руководству итд. То по себи не мора да буде слабост књиге, али је минуциозност аутора на том плану онемогућило, на пример, чвршће повезивање података о економском и политичком

животу међуратне Југославије са основним текстом. Такође адекватно место нису добили ни ширина напредног покрета, чији је Партија била само један део, ни комунистички, револуционарни ентузијазам СКОЈ-а, посебно обогаћен и широко распрострањен у годинама непосредно пре хитлеровског напада на Југославију, раширено антифашистичко расположење широких друштвених слојева.

Други озбиљни проблем деловања Партије у међуратној Југославији тиче се изградње стратешког концепта револуције и утицаја Комунистичке интернационале на стварање тог концепта. Ако је за време „Обзнане“ констатовано да је Партија пропустила револуционарни одговор, за време диктатуре се показало да „... позив на оружани устанак није имао ширег одјека; процена услова показала се нереалном и на њој заснована политика неостварљивом“ (112). Партија је, и под утицајем Комунистичке интернационале, инсистирала на револуционарном потенцијалу неспрских националних покрета, на разбијању великокрспског шовинизма и хегемонизма, али је у изградњи револуционарне стратегије превалила огроман пут од става да Југославију као вештачку творевину треба разбити до становишта да разбијање Југославије значи помагање фашизма и његових ратних припрема. Али, онда је требало показати какву катастрофу могу да изазову побешњели национални покрети, који, како је то већ лепо формулисано, „почињу као успаване лепотице а завршавају као Франкенштајнова чудовишта“. Исто тако, несумњиво је да је II светски рат између осталог био и значајан индикатор кризе капитализма, али је нејасно како је могуће тврдити да је у Југославији дошло до продубљивања револуционарне кризе 1939. и 1940. године, када је управо у том периоду дошло до извесне стабилизације економских и политичких прилика у земљи у којој је било могуће и Комунистичкој партији да фактички изађе из илегалности. Како приказ става КПЈ према пакту о ненападању између Немачке и Совјетског Савеза није довољно артикулисан, као и оцена о империјалистичком карактеру рата с обе стране, антиратни став КПЈ кад је већ ратни пожар букнуо 1939. године и промена тог става 1940. и 1941. године такође су остали недовољно расветљени. А догађаји који су уследили — напад Немачке на Југославију и брзи слом Југославије, као и стварање квислиншких творевина у којима су видну улогу играли управо национални покрети у чији је револуционарни набој веровала међуратна КПЈ и Комунистичка интернационала — као да су дотадашњу револуционарну стратегију КПЈ пропитали на начин који је у Историји СКЈ захтевао ипак шире објашњење и образложење.

Релативно кратком временском периоду народноослободилачке борбе и револуционарне смене власти 1941—1945 посвећен је трећи део *Историје СКЈ*. Велика историјска заслуга КПЈ за изградњу политичке платформе народноослободилачке борбе, стављање на чело народног отпора фашизму и геноциду, борба за стабилизацију и ширење народноослободилачког покрета, пресудне војне и политичке битке у којима је народноослободилачки покрет израстао у водећу друштвено-политичку снагу земље, борба за међународно признање покрета и озакоњење основних револуционарних тековина, те борба за коначно ослобођење земље, међународно признање нове Југославије и стабилизацију новоствореног друштвено-политичког поретка — основне су теме овог дела књиге. Сва ова питања образложена су презентирањем обиља података, по-

чев од података о позивима и одлукама о отпочињању устанка, преко бројног стања партијског чланства, персоналног састава штабова и представничких тела, до података да је у рату погинуло 100.000 чланова СКОЈ-а. Сви су ти подаци, разуме се, значајни за разумевање пређеног пута партије од мале али добро организоване илегалне, с Комунистичком интернационалом тесно повезане и у ширем друштвеном контексту маргиналне политичке организације, до истинског вођства масовног народног отпора окупацији и домаћим издајницима, предводништва у борби за слободу и велике и масовне револуционарне организације која изграђује нови систем власти. Штета је што нису презентирани и неки други подаци који би снагу Партије и величину њене улоге у борби за слободу, спречавању трагичних последица окупације и верског рата и у изградњи братства и јединства учинили још уверљивијом. То се пре свега односи на податке о размерама геноцида над комунистима, антифашистима, напредним и угледним људима који нису хтели служити окупатора, али пре свега над припадницима три народа без обзира на политичко уверење — над Србима, Јеврејима и Ромима (Циганима).

Ти подаци би били значајни, између осталог, и зато што су онда могли бити поменути и оружани отпор, на пример у Источној Херцеговини, Босанској Крајини и Кордуну и пре политичког позива КПЈ на устанак. То ни у ком случају не би умањило историјске заслуге КПЈ у рату и револуцији, тим пре што је КПЈ у многим крајевима земље била једина политичка снага која је осмишљавала народни гнев, жеђ за осветом и чежњу за слободом, једина бакља која је у мраку нацистичких, усташких, а нешто мало касније и четничких злочина осветљавала људски излаз из те таме. Исто тако је требало шире објаснити и податак да КПЈ није позвала народ на устанак после априлског слома међуратне Југославије, мада га је тада позвала на отпор, него после напада Немачке на Совјетски Савез 22. јуна 1941. Више пажње требало је посветити и статусу и делатностима избегличке владе у Лондону (што је био случај и са владама неких других европских земаља) јер би се тек онда схватила величина политичких способности, дипломатске вештине, па и жртава да се легитимитет Југославије, који је био основа да фашистичко командање Југославије никада не буде међународно призната чињеница, на најбезболнији начин врати у земљу и у исти мах изврши револуционарна смена власти.

Четврти део носи лепо одабран наслов „Социјалистичка револуција на делу“. Подељен је у пет глава које обухватају систем револуционарне демократије и његове противречности (1945—1948), одбрану независности и отпор хегемонизму (1948—1952), радничко самоуправљање и нову улогу Партије (1950—1952), развој друштвеног самоуправљања и борбу за равноправне међународне односе (1953—1964), и економски и политички систем социјалистичког самоуправљања (1964—1980). Као што је већ поменуто у овом делу књиге аутори су се унапред одрекли аналитичких историографских амбиција и определили се за ниво „коректне информисаности“, мада је то сувише дуг период за такво одрицање. Стога је, могуће, упутно одрећи се и приказивања овог дела. Нека овде, ипак, буде поменута тема о сукобу КПЈ са Коминформом, односно Стаљиновом политиком према Југославији коју су следиле и друге земље „народне демократије“ и многе друге комунистичке и радничке партије. И ту су основне чињенице изложене крајње прецизно и преглед-

но. Непосредни ток догађаја приказан је тачно и јасно. Остала је, међутим, недовољно расветљена чињеница о улози која је била намењена КПЈ у процесу формирања Коминформа и у првом веома кратком периоду његовог деловања, нарочито с обзиром на критичку позицију према великим западним комунистичким партијама — француској и италијанској. Такође није свестрано — мада је у том правцу учињен велики корак напред — објашњен проблем односа према члановима КПЈ који су се изјаснили за и онда и сада по злу чувену Резолуцију Коминформа. Истина, наводи се податак да је судским и административним одлукама на јадранска острва Голи Оток и Гргур послато укупно 16.312 лица (12 учесника октобарске револуције, 36 шпанских бораца, 268 предратних чланова Партије, 1.673 носилаца „Партизанске споменице 1941“, 2.300 официра, подофицира и војних службеника, 1.618 припадника органа унутрашњих послова, 23 савезна и републичка министра, 99 помоћника министара и 36 савезних посланика), али се каже да је то била „нужна мера самоодбране револуције“ и да је КПЈ „... била принуђена на употребу оштрих, па и сурових средстава за одбрану револуције и националне независности“. Наравно, добро је што је доста рано, већ 1951. године ЦК КПЈ осудио истражне методе које су доводиле у питање физички интегритет затвореника, нешто касније и неадекватну употребу репресивних мера и што је, истини за вољу касно, а за неке и прекасно (1971—1976), извршена једна темељна рехабилитација осуђених у тзв. дахауовским процесима у Словенији.

Но, ипак недоумице остају. Њих појачава и став из *Историје СКЈ* на стр. 370. који гласи: „Политички и економски притисак Информбироа изазвао је код једног броја комуниста и тешке психичке кризе, осећај беспомоћности и малодушности, растрзаност између сопствених идеализованих представа о првој земљи социјализма и оданости својој револуционарном делу, коме је информбировска пропаганда оспаравала вредности и домете. Под дејством тих и других околности, међу које спада и интензивна делатност Стаљинових агентура, током прве четири године после сукоба више десетина хиљада чланова КПЈ подржало је Резолуцију Информбироа или се колебало и пасивизирало, прећутно се солидарисући с члановима своје породице или рођацима који су то учинили.“ Да ли се репресивни поступак према комунистима који су имали психичке кризе, пасивизирали се или солидарисали се са члановима својих породица може „покрити“ осудом нелегалних метода у истрази и непримерених судских и административних одлука? Не подлежу ли људи који су имали психичке кризе другој врсти третмана од репресивног? Није ли ипак реч о трауми колективне свести која заслужује темељнију анализу и објашњење? Наравно, ове недоумице не односе се ни у ком случају на оних 713 информбировских шпијуна и диверзаната убачених у нашу земљу и на њихове помагаче. Оне такође не умањују пијетет према 24 југословенска граничара погинула у инцидентима на границама са неким државама „народне демократије“ према којима се Југославија претходно одрицала ратне одштете и помогла им да на безболан начин пређу из табора побеђених у табор победничких сила у II светском рату. Исто тако зачуђујуће је одсуство озбиљних анализа међународног значаја сукоба КПЈ са Информбироом и изузетно важних међународних оцена принципијелног смисла тог сукоба. Као да до свести још увек није дошла бар Тољатијева *Pro memoria*.

Далеко од помисли да су исцрпене све похвале и примедбе овој значајној књизи, може се приметити да је *Историја СКЈ* темељније и прецизније дело од претходног *Прејлега*. То је у крајњој линији и била обавеза приређивача. То је интересантна књига не само по томе што је њен садржај него и у односу на оно што не говори. Обиље чињеница није у том правцу њена предност, јер их аутори нису успели да повежу у кохерентан систем излагања, а нису ни покушавали теоријски да их осмисле. Отуда општи утисак о оскудном интелектуалном нивоу читавог подухвата. Као да се потврдила стара истина да је познавање чињеница обавеза а не врлина историчара. Оставши на нивоу захтева за коректним излагањем чињеница, аутори су себи допустили да им промакну неки битни процеси и појаве од ширег не само историјског него и теоријског значаја. Читалац ће, на пример, тешко нешто темељније сазнати о процесу большевизације КПЈ, феномену стаљинизма, класном карактеру покрета, стратегији револуције, идејним коренима самоуправљања, поимању диктатуре пролетаријата, карактеру и менама партијске идеологије, концепцији привредног, политичког и културног живота и менама те концепције итд. Позитивистички приступ и извесно samozадовољство да су чињенице уредно сложене и сви актери задовољени као да су замрачили могућност марксистичког критичког третмана изворне грађе.

Напокон, један од општијих утисака је да аутори понекад „модернизују историју“, пројцирају нека садашња стања и начела на неке претходне токове догађаја, недовољно ситуирају историју Партије у шире оквире напредног покрета, а и једно и друго у основне историјске токове југословенског друштва. Стиче се заправо утисак да иза целокупног подухвата не стоји одговарајући интелектуални ерос, него настојање да се казивање смири до максимално могућих граница, да наводи буду обавезно неиритирајући. Тај утисак појачава и парадоксалност ауторства ове књиге. Наиме, писци прилога за књигу нису и аутори књиге, а аутори књиге нису и писци прилога. Ако се томе дода и редакциони одбор који је свакако имао широке ингеренције, онда је питање ауторства *Историје СКЈ* за обичног смртника енигма коју неће успети да реши. И не мора! Дело је пред читаоцима; може им корисно послужити и то је најзначајније. А онима који очекују да оваква дела буду пример кристализиране критичке самосвести једне револуционарне партије, остаје да и даље чекају. Или да сами засучу рукаве, истражују и напишу дело сличне садржине али друкчијих интелектуалних домета.